

IZSELJEVANJE SLOVENSkih INTELEKTUALCEV NA HRVAŠKO DO LETA 1848

Irena Gantar Godina

COBISS 1.01

Migracije so imele od nekdaj zelo različne vzroke: želja po boljšem zaslužku, želja po boljših možnostih šolanja, strokovnega izpopolnjevanja, ipd. Želja po izobrazbi in znanju je sprva mnoge Slovence vodila predvsem na italijanske in nemške univerze; po ustanovitvi Karlove univerze v Pragi so študirali tudi na Češkem, nekateri so se odločali za poljski univerzi, Krakow in Lvov, večinoma pa so študirali na avstrijskih univerzah. Izjema je bilo obdobje protestantizma,¹ ko so se slovenski študentje vpisovali na tiste univerze, ki so bile »v rokah« protestantov. Tedaj so Slovenci na šolanje odhajali tudi v ogrski del države, v današnje Slovaško, v Bratislavo, kjer so obiskovali tako evangeličansko gimnazijo in pozneje tudi evangeličansko akademijo. Tu so se šolali predvsem prekmurski Slovenci, najdemo pa tudi nekatere aktivne sodelavce Trubarja, npr. Janža Mandelca, ki se je moral s svojo tiskarno umakniti s Kranjske. V času protireformacije pa so se, predvsem prekmurski Slovenci, šolali na katoliških univerzah (Trnava), ter na drugih, bolj ali manj bližnjih, ogrskih srednjih in visokih šolah.

Mnogim Slovincem pa je bila jezikovno in prostorsko najbližja Hrvaška; med vzroki za izselitev na Hrvaško niso bile le želja oz. potreba po zaslužku;² mnogi so se za odhod

¹ Nastop protestantizma oz. reformacijskega gibanja je pomenil tudi organizacijo šolstva² tudi med t. i. malimi narodi³, čeprav so idejo izobraževanja protestanti uveljavljali povsod, kjer se je reformacijsko gibanje ustalilo oz. bilo sprejeto kot uradna vera. Slovenski protestanti so željo po uporabi deželnega jezika presegli z uveljavljavitvijo enotnega slovenskega jezika, in z uvedbo latinice – bohoričice namesto gotice⁴, ki je ostala v veljavi dolgih 200 let. Tudi sodelovanje z drugimi slovanskimi protestanti – hrvaškimi, češkimi in slovaškimi - je imelo odločilen vpliv na poznejše oblikovanje slovenske nacionalne zavesti, in hkrati z njo tudi slovanske. (Velik delež k temu je prispeval Adam Bohorič v Uvodu v Zimske urice, prvo znano slovensko delo, ki govori o Slovanih, o slovanskem jeziku, ki da sega tudi preko Donave in je tako razširjen, da naj ga Slovenci upravičeno prištevajo med najbolj spoštovane jezike, da je poznavanje slovanskega jezika prav tako potrebno kot poznavanje kateregakoli drugega. Teoretično je utemeljil tudi obstoj slovenskega jezika kot enega mnogih narečij slovanskega. Slovence oz. prebivalce Kranjske, spodnje Štajerske, spodnje Koroške, Krasa in Istre je postavil med Slovane, zato ne preseneča sodelovanje slovenskih protestantov z drugimi slovanskimi protestanti, zlasti s češkimi in hrvaškimi.)

² O socialni strukturi Slovencev na Hrvaškem gl. Agneza Szabo, *Socialna struktura Slovenaca u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji izmedju 1880 i 1910*, Zbornik Slovenci na Hrvaškem, Ljubljana 1995. O sezonskem odhajanju na delo na Hrvaško gl. Marjan Drnovšek, *Slovenski izseljenci na Hrvaškem do leta 1914*, Slovenci na Hrvaškem, Ljubljana 1995, str. 107–113.

na Hrvaško odločali zaradi omejenih možnosti šolanja oz. izobraževanja doma; to je veljalo zlasti za prebivalstvo, ki je živelo v bližini Hrvaške, t.j., na območjih današnjih Haloz, Slovenskih Goric, Bizeljskega, Kozjanskega, pa tudi Bele krajine in predelov pod Gorjanci. Tem so bile hrvaške šole bližje, npr. v Varaždinu in Karlovcu. Za mnoge pa je bilo šolanje na Hrvaškem edina možnost pridobitve izobrazbe, saj v njihovem okolišu šol ni bilo.

Slovenci, ki so se šolali na Hrvaškem, so praviloma nadaljevali študij na dunajski, graški ali kaki drugi univerzi, nekateri, zlasti bogoslovci in medicinci, so študij nadaljevali tudi na hrvaških višjih ali visokih šolah, npr. na pravoslovni fakulteti, po 1874 pa tudi na hrvaškem vseučilišču. Toda študij na visokih šolah in univerzah v ogrski polovici države je za študente z avstrijskega dela predstavljal veliko težavo, saj so morali za njihovo veljavnost v avstrijskem delu opravljati dodatne izpite. Največ težav so imeli diplomanti pravne fakultete.

*

Med mnogimi slovenskimi izseljenci na Hrvaškem je bilo za tako kratek in omejen prikaz težko izbrati najpomembnejše. Bolj smiselno se mi je zdelo predstaviti najbolj izstopajoče in morda manj raziskane oz. manj znane posameznike, ki so se s svojim delom uveljavili ne le v okvirih hrvaške kulture in znanosti, marveč so veliko prispevali k ugledu slovenskega znanstvenika ali/in kulturnika zunaj svoje domovine. Toda, če med intelektualce – po definiciji³ – štejemo tudi slovenske učitelje, gimnazijske in univerzitetne profesorje, potem ti zagotovo spadajo med najpomembnejše slovenske intelektualce na Hrvaškem, saj jih je bilo med vsemi poklici največ. Večina je s svojim delom zapustila na Hrvaškem vidne in trajne sledi. Emilijan Lilek je napisal obsežno delo,⁴ v katerem je natančno popisal praktično vse na Hrvaškem delujoče slovenske učitelje in profesorje, tudi tiste, ki na Hrvaškem niso ostali trajno, marveč so, zlasti po 1861 Hrvaško zapustili. O Slovencih na Hrvaškem so podrobnejše študije o nekaterih posameznikih, predvsem jezikoslovcih, objavili mnogi strokovnjaki, npr. Alojz Jembrih,⁵ Fran Ilešič,⁶ France Kidrič, Ivan Prijatelj, Janez Rotar in mnogi drugi. Precej podatkov sem našla tudi v Slovenskem biografskem leksikonu, za mnogimi pa se je tudi za slovensko biografsko obdelavo izgubila sled. Zdravnike je na Slovenskem najbolj natančno obdelal Peter Borisov, na Hrvaškem sta o zdravnikih, med drugimi, pisala Rudolf Horvat in – tudi slovenski izseljenec na Hrvaškem – Janko Barlč. O slovenskih pravnikih je na Hrvaškem zapisanega malo, na Slovenskem pa lahko najdemo nekaj kratkih zapisov v

³ Peter Vodopivec, *Vloga slovenskih intelektualcev pri emancipaciji Slovencev*, Maribor 1998, str. 124–136; Marina Lukšič-Hacin, *Različna razumevanja pojma intelektualec, Intelektualci v diaspori*, Založba ZRC, Ljubljana 1999, str. 59–69.

⁴ Emilijan Lilek, *Slovenski v tujini službujoči šolniki*, Celje 1935.

⁵ *Prilog proučavanju doprinosa desetorice Slovenaca hrvatskom jezikoslovlju, književnosti i kulturi od 16. Do 19. stoljeća*, Zbornik Slovenci v Hrvaški, Ljubljana 1995, str. 63–84.

⁶ Fran Ilešič, D. M. Šporar, *Rad JA* 1918.

spominski knjigi »Pol stoletja društva Pravniki«. ⁷ O slovenskih duhovnikih v zagrebški škofiji je pisal Janko Barleč, ki je svoj pregled omejil na duhovnike v zagrebški škofiji. O drugih slovenskih redovnikih, ki so delovali v raznih hrvaških samostanih, posebno pa v frančiškanskih samostanih province sv. Križa, ni pisal, čeprav mu je bilo znano, da je bilo tudi teh precej in, da so se lepo uveljavljali predvsem v šolstvu. ⁸

Slovenski intelektualci oz. izobraženci na Hrvaškem so bili in so še zanimivi tudi za hrvaške zgodovinarje, jezikoslovce, literarne zgodovinarje, pa tudi druge. Med mnogimi naj omenim temeljno delo o razvoju hrvaškega šolstva Antun Cuvaj, ⁹ ki v svojem obsežnem delu ni mogel mimo bistvenega in velikega prispevka slovenskih učiteljev in profesorjev na hrvaških srednjih in ljudskih šolah. O delu Slovencev na Hrvaškem je pisal tudi Rudolf Horvat, ki se ni omejil le na šolske delavce, marveč je obravnaval tudi zdravnike in pravnike v določenem obdobju. ¹⁰

O nekaterih slovenskih izobražencih, ki so bili na Hrvaškem odmevno dejavni, na Slovenskem vemo manj tudi zato, ker so se mnogi »pohrvatili« oz. so jih Hrvati »vzeli za svoje«, in so, npr. v spominskem zborniku *Znameniti i zaslužni Hrvati 925-1925*, ob kakem slovenskem priimku velikokrat »pozabili« napisati kraj rojstva.

V pričujočem pregledu, ki sega do prelomnega leta 1848 in je narejen predvsem po dostopni literaturi in redkih izvornih dokumentih, so torej upoštevani predvsem tisti slovenski izobraženci, ki so se s svojim delom kakorkoli uveljavili na Hrvaškem. Med temi niso le učitelji in profesorji, marveč tudi pravniki, zdravniki, umetniki, duhovniki. Upoštevala sem predvsem tiste, ki so ostali na Hrvaškem trajno, do smrti, tj., kot »pravi« izseljenci, ki so se večinoma povsem asimilirali in so v Hrvaški videli oz. našli »novo domovino«. To potrjuje tudi pripoved nekega uspešnega slovenskega podjetnika, ki jo je zapisal Janez Trdina: »Hvala bogu, ne moremo reči, da bi nam tukaj slabo bilo...ne trpimo pomanjkanja...toda najlepše je vendar doma...«, toda, je dodal, da se ne bi vrnil več na Kranjsko, kajti »...to, kar sem užival jaz doma, uživajo zdaj naši otroci tukaj. Njihov dom je na Hrvaškem – na Hrvaškem so njegovi tovariši, pajdaši, bregovi, ...in vse drugo, kar je nekdaj veselilo na Kranjskem nas. Otrokom se zdelo bi zopet pusto in dolgčas na mojem domu in zato že ostanemo do smrti tukaj...«. ¹¹ Tako so verjetno razmišljali mnogi Slovenci, ki so si na Hrvaškem ustvarili družino, se lepo uveljavili v svoji stroki ter postali ugledni meščani.

V pregledu sem upoštevala predvsem tiste, ki so delovali v takratni Kraljevini Hrvatski in Slavoniji, v Vojni krajini.

Slovensko-hrvaško sodelovanje sega že v čas protestantizma. In čeprav na Hrvaškem protestantizem ni imel pravega uspeha, razen med Hrvati v Istri, so se med slovenskimi

⁷ Pol stoletja društva Pravniki. Spominska knjiga, ur. Dr. Rudolf Sajovic, Ljubljana 1939.

⁸ Janko Barle, Slovenski duhovniki v zagrebški škofiji, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, 1899, zv.1, str.104.

⁹ Antun Cuvaj, *Gradja za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, Zagreb 1910.

¹⁰ Rudolf Horvat, Hrvatski državni liječnici u XVII, vijeku. Vjesnik, št. 4, 1931.

¹¹ Janez Trdina, *Kranjci na Hrvaškem*, Zbrano delo, 1952, str. 340.

in hrvaškimi protestanti stkale dokaj tesne vezi, če omenim samo Trubarjev prevod Flaciusove¹² poslanice Petru Pavlu Vergeriju leta 1550. Toda kljub temu se sodelovanje hrvaških in slovenskih protestantov ni moglo širše ali globlje razviti. Vzrok je bil predvsem slab odziv na protestantizem na Hrvaškem na eni strani, na drugi pa so bili kranjski stanovni tisti, ki so se upirali sodelovanju in oporekali ideji enotnega jugoslovanskega, t. i. ilirskega jezika, ki so ga propagirali Matija Vlačić in njegovi somišljeniki. Zavzemali so se za prevode v »kranjski jezik«. V tem času je na Hrvaškem deloval jezikoslovec Anton Vramec. Anton Vramec,¹³ rojen 1538 v Ormožu, je na Hrvaškem deloval vse do smrti, leta 1587. O njem je izčrpno pisal Alojz Jembrih, ki navaja, da je bil Vramec začetnik kajkavske književnosti z dvema deli, ki ju je, eno v Ljubljani in drugo v Varaždinu, natisnil Trubarjev sodelavec Janž Mandelc.

V času protireformacije pa se je tako kot na Slovenskem tudi na Hrvaškem razmahnila dejavnost katolikov. Na Hrvaško so pričeli prihajati tudi slovenski pripadniki katoliških redov, npr. frančiškani, pavlini¹⁴, jezuiti in drugi. Na Hrvaškem so se šolali in nadaljevali delo na Hrvaškem. Dokaj natančen seznam slovenskih duhovnikov, ki so delovali v zagrebški škofiji je objavil Janko Barlč.¹⁵ Tudi ti duhovniki so bili večinoma z obmejnega področja, iz Bele krajine in spodnje Štajerske, ki jim je bila Hrvaška jezikovno in tudi geografsko zelo blizu. Največ Slovencev se je odločilo oditi v t. i. Goriški arhidiakonat, področje okrog Karlovca in Jaske, ki je bil Belokranjecem najbližji. Manj radi so odhajali v Gorski arhidiakonat, na področje okrog Siska proti turški meji, kjer je bilo veliko pravoslavnega prebivalstva. Takratni cerkveni in posvetni oblasti se je zdelo to področje dokaj nevarno, zato so cerkvene oblasti tja zelo pogosto pošiljale prav slovenske duhovnike. Med temi je bil, na primer, Anton Brozič, rojen 1689 v Otoku, ki je od 1721 do 1733 opravljal delo administratorja na meji v Zrinju z Bosno. Leta 1733 so ga premestili v Sunjo pod Siskom, kjer je bil župnik do smrti, do leta 1748. Za njim je v Zrinj prišel Peter Medvedovski, rojen 1703 blizu Metlike, in bil v Zrinju 1734–1736 administrator. Nasledil ga je Mihael Cvetko iz Vinice, rojen 1705, ki je v Zrinju ostal

¹² Mathias Flacius Iliricus alias Matija Vlačić, v Rimu poimenovan »tujec in Slovan«, »Ahil čistega luteranstva«; sprva njegov učitelj in kasneje nasprotnik Melancthon ga je zaradi bojevitega in nepopustljivega značaja imenoval »ilirski kača«.

¹³ O Vramcu izdal obširno študijo Alojz Jembrih, *Život i djelo Antuna Vramca*, Zrinski, Čakovec 1981.

¹⁴ Pavlini oz. pavlinci so začeli delovati pod okriljem sv. Pavla iz Teb. Sprva so se delili na tri kongregacije, na ogrsko, portugalsko in francosko. Kongregacija se je iz Ogrske širila v Avstrijo, Italijo, Nemčijo ipd. Na Hrvaškem so imeli svoje samostane že v 1. polovici 13. stoletja. Največji samostan so imeli v Lepoglavi, ki ga je leta 1400 ustanovil Herman II. Celjski. V Lepoglavi so že 1503 ustanovili prvo javno gimnazijo »za mladino z vsega sveta«, leta 1581 pa so Lepoglavo proglasili za glavno središče tako pouka kot kongregacije. Po letu 1644 so v Lepoglavi ustanovili tudi filozofsko in bogoslovno šolo, ki sta delovali vse do 1786, ko je Jožef II. ukinil obe šoli in red sam. Leta 1664 so se pavlinci iz Lepoglave naselili tudi v Olimju, kjer so ustanovili eno najstarejših lekarn na Slovenskem. Pavlinci so imeli velike zasluge za razvoj šolstva in književnost na področjih, kjer so delovali.

¹⁵ Janko Barlč, *Slovenski duhovniki v zagrebški škofiji*, Izvestja muzejskega društva za Kranjsko, letnik IX/1899, zv.1 in zv. 4.

vse do 1752. O nadaljni usodi Cvetka ni podatkov. Nekaj let pozneje je na Hrvaško prišel frančiškan Inocenc Kunst, rojen 1758 v Loki. Študiral je v Ljubljani, Novem mestu in na Trsatu, od okrog leta 1785 do približno 1796 oz. 1797, je opravljal delo kaplana v Kamenskem pri Karlovcu; od tu se je selil iz Rečice v Velemerič, od tod v Rude pri Samoboru in se ustalil 1805 v Jakuševcu v Turopolju, kjer je administriral. Žal leto smrti ni znano.

Med bolj znanimi, toda še vedno ne dovolj raziskanimi takratnimi redovniki iz slovenskih dežel, je na Hrvaškem deloval frančiškan Severus Sever, nabožni pisatelj. O njem žal ni veliko znanega. Znano je, da se je rodil na Kranjskem, znana je tudi letnica njegovega rojstva, 1735. V frančiškanski red je vstopil leta 1753, kratek čas deloval v Ljubljani, od leta 1778 pa je živel in delal v Jastrebarskem kot pridigar in učitelj novincev, kjer je ostal vse do smrti leta 1783. V Jastrebarskem je Sever prevedel protijezuitsko delo o križevem potu Leonarda da Porto Maurizia *Pot svetega križa*, ki je izšla večkrat; prvič je izšla leta 1762 v Ljubljani, 1767 v Celovcu, v Ljubljani še 1767, 1802, 1849, 1853, leta 1861 pa so v Ljubljani delo natisnili že v gajici.¹⁶

Tudi Jurij Gregor Maljevac, rojen 1734 v Vinici, je kot kapucin študiral v Zagrebu, bil 1760 posvečen in v Zagrebu ostal vse do ukinitve kapucinskega samostana leta 1786. Takrat se je preselil v Varaždin, od koder je potoval na pridige po vsej Hrvaški. Maljevac se je v svojem dolgoletnem bivanju na Hrvaškem povsem vživel v hrvaško okolje, postal »pravi« hrvaški pisec in kajkavski pesnik. O njegovem pesniškem oz. literarno-zgodovinskem delu so pisali številni slovenski in hrvaški raziskovalci.¹⁷

Zelo malo vemo o slovenskem pavlinu, Jožetu Bukovcu. Znano je le, da je Jože Bukovec od leta 1773/74 do 1776 poučeval na leta 1769 ustanovljeni varaždinski gimnaziji.

Med slovenskimi jezuiti na Hrvaškem je bil eden najbolj znanih Lovrenc Pogačnik,¹⁸ rojen 1698 v Kranju, ki je bil koncem 1723 poslan na Hrvaško, v Zagreb, kjer je deloval vse do smrti leta 1768. Zaradi slabega zdravja je opravljal le službo spirituala laičkih bratov. Tako kot sicer jezuiti, je bil tudi on znan po dobrem znanju mnogih jezikov, sam pa se je naučil tudi hrvaško, da je lahko izpovedoval.

V času bojevanja Hrvaške s Turki so imeli poleg redovnikov v tem času pomembno vlogo tudi zdravniki. Kuga, ki se je pojavila v vaseh okrog Božjakovine in kasneje tudi na področju reke Kolpe, najhuje je bilo v Karlovcu in okoliških vaseh, se je širila na področja Siska, Petrinje, Zrinja in Kostajnice; z razsežnostjo epidemije je raslo tudi spoznanje oblasti, da je samo en zdravnik premalo. To je hrvaške oblasti prisililo, da so iskale zdravnike tudi v drugih deželah, med drugimi tudi na Kranjskem, kjer je bilo zdravnikov dovolj in so morali nekateri službo iskati drugod ali pa čakati na ustrežno mesto. Do leta 1668 npr., je bil na Hrvaškem edini zdravnik Sebastian Klausz, po njegovi

¹⁶ SBL, zv. X, Ljubljana 1967, str. 300.

¹⁷ Janko Barle, *Slovenski duhovniki v zagrebški škofiji*, IMK 1899; Vladoje Dukat, *Pater Gregur Kapucin (Jurij Malevac), kajkavski niževnik XVIII. vijeka*, Rad, JAZU, zv. 207, Zagreb 1915, str. 137-261; Alojz Jembrih, *Prilozi...*, str. 70-72.

¹⁸ SBL, 2. knjiga, Ljubljana 1933-1952, str. 411.

smrti pa je 1673 opravljaj delo zdravnika »neki« dr. Slap, ki bi po priimku lahko bil tudi Slovenec. Leta 1675 pa je bil za državnega zdravnika imenovan »bez sumnje Slovenac«¹⁹ Matija Križaj, ki je v Zagrebu deloval do 1694. Kot začetniku so mu določili letno plačo 100 škudov,²⁰ toda že naslednje leto so mu plačo povišali. Žal o Križaju ni veliko znanega. Znano je, da se je Križaj dokaj hitro uveljavil v Zagrebu, da je služboval ravno v času velike kuge; delal je tudi na Kaptolu in zato 1690 postal pravi meščan Zagreba. Toda Matija Križaj je bil eden redkih službujočih na Hrvaškem, o katerega zasebnem življenju vemo nekaj podrobnosti, o katerih pričajo tudi uradni zapisi oz. dokumenti. Med kolegi – zdravniki kot med pacienti so bile zelo odmevne težave, ki jih je imela Križajeva žena, Ana Marija Kukuly s Kranjske, s katero je imel enega otroka. Te so bile očitno tolikšne, da je leta 1692 pobegnila k materi na Kranjsko in škofa Ignaca Mikulića prosila, naj ju loči »od mize in postelje«. Sprva njeni prošnji niso ugodili in morala se je vrniti, čeprav je z njo ravnal še slabše. S pomočjo škofa Stjepana Seliševiča ji je uspelo doseči ločitev. Pri tem ji je »pomagala« tudi dojilja Margareta Zubčevka iz Brezic, ki se je, tako kot njegova žena, pritožila, da z njo grdo ravna in ji redno ne plačuje opravljenega dela. Mogoče je, da prav zaradi svojega značaja Križaj nikoli ni imel časti postati mestni odbornik, senator ali celo sodnik, kakor drugi zdravniki. Vse to je verjetno vplivalo tudi na odločitev sabora, da ga je 13. julija 1694 odpustil z lakonsko obrazložitvijo: »Iz določenih in utemeljenih razlogov stanovi in redovi doktorju Matiju Križaju odvzemajo plačo, ki jo je do sedaj dobival.«²¹ O njegovem nadaljnjem delu in življenju ni podatkov.

Nov zdravnik, ki so ga zaposlili po odpustu Križaja, Sebastijan Pasali, je bil med prebivalstvom precej bolj priljubljen kot Križaj. Istočasno si je hrvaška oblast zelo prizadevala, da bi v Zagreb prišel tudi Slovenec dr. Božič, ki je deloval v Trstu; ponudili so mu dokaj visoko, okrog 400 forintov letno plačo, toda Božiča niso prepričali²², tako da je zanj predvideno mesto, tj., mesto deželnega zdravnika precej dolgo ostalo nezasedeno. O zdravniku Carusiju – Ivan Gašper Carusi – ni veliko podatkov. Znano je, da je bil sorodnik deželnega fizika Franca Carusija, ki je v Ljubljani deloval od 1674–1680. Tudi Ivan Carusi je bival v Ljubljani od 1687–1698, potem pa se je preselil v Celje, odkoder se je preselil na Hrvaško. Najdlje, do smrti leta 1712, je delal Varaždinu. Rodbina Carusijev je sicer izhajala iz Italije, toda Anton Koblar jo je obravnaval kot kranjsko, slovensko rodbino.

Zdravnik slovenskega porekla je bil tudi Leonard Babnik, ki se je v Zagrebu zaposlil leta 1701,²³ tudi s pomočjo mnogih priporočil svojih pacientov.²⁴ S Kranjske naj bi na Hrvaško okrog 1710 prišel tudi dr. Ivan Standler,²⁵ ki na Kranjskem, v Novem mestu, ni mogel dobiti stalne namestitve, čeprav so bili z njim pacienti zelo zadovoljni. Standlerja

¹⁹ Janko Barle, *O zdravstvu staroga Zagreba*, U Zagrebu 1902, str. 20.

²⁰ Ibid.

²¹ Rudolf Horvat, *Hrvatski državni liječnici u XVII. Vijeku*, Vjesnik, št. 4, 1931, str. 14.

²² Janko Barle, *O zdravstvu staroga Zagreba*, Zagreb, 1902, str. 23.

²³ Janko Barle, *O zdravstvu staroga Zagreba*, Zagreb 1902, str. 23.

²⁴ Rudolf Horvat, *Hrvatski liječnici u XVII. vijeku*, Vjesnik, št. 4, 1931.

²⁵ Janko Barle, *O zdravstvu staroga Zagreba*, Zagreb, 1902, str. 23.

je kot dobrega zdravnika med drugimi priporočal tudi grof Ivan Barbo. Ni znano, ali se je Sandler na Hrvaškem zares zaposlil.

V hrvaški družbi mnogo bolj priznan kot zgoraj omenjeni zdravniki je bil stoletje kasneje slovenski zdravnik Ignacij Verbega, rojen leta 1737 v Sevnici. Šolal se je na njemu najbližji šoli, na jezuitski gimnaziji v Zagrebu, in nadaljeval študij na jezuitski akademiji. Leta 1757 se je na Dunaju vpisal na študij medicine in fizike in ga leta 1761 dokončal z doktoratom iz medicine in fizike ter bil magister kirurgije. Zaposlil se je kot vojaški zdravnik in se selil iz kraja v kraj – z Dunaja v Bratislavo, od tu v Gradec in naprej v Sopron – vse do leta 1766, ko se je na Hrvaškem dokončno ustalil. Kot priznan strokovnjak je kmalu postal fizik zagrebške županije, leta 1776 pa je postal protomedicus – deželni zdravnik – kraljevine Hrvaške, Slavonije in Dalmacije, delo, ki ga je opravljal vse do 1795.²⁶ Njegovo družbeno-politično dejavnost in strokovno delo so zagrebške oblasti leta 1775 nagradile s tem, da je postal meščan Zagreba in član mestnega sveta, 1780 pa je bil izvoljen za senatorja. Leta 1793 je prejel tudi plemiški naslov. Kot zdravnik in član habilitacijske komisije za profesorski zbor zagrebške akademije se je Verbega vseskozi zavzemal za uvedbo medicinskega ali vsaj kirurškega študija na akademiji.

Do konca 18. stoletja v Habsburški monarhiji ni bilo nasprotovanja dejavnostim prostozidarjev, tako da se je lahko masonstvo razmahnilo tudi na Hrvaškem. Prostopidarske ideje so širili predvsem študentje, ki so se vračali s študija na univerzah v Nemčiji, Švici in Franciji. Med prvimi prostozidarskimi ložami je bila v Glini ustanovljena loža *L'amitté de guerre*, ki jo je ustanovil grof Ivan Drašković. Nekaj let kasneje, 1773, je Drašković tudi v Zagrebu ustanovil ložo *Prudentia* (*Zur Klügheit*), katere član je postal tudi Ignacij Verbega. Pozneje je postal tudi član *Velike Provincijalne lože*, ki pa je morala leta 1786 pod pritiskom pristati na pokroviteljstvo Ogrske. Po nekaterih dokumentih naj bi bil Verbega tudi starešina lože.²⁷

Priznanja in časti, ki jih je bil Verbega deležen v času svojega delovanja dokazujejo, da je bil cenjen kot dober zdravnik ne le med kolegi, marveč tudi v širšem zagrebškem oz. hrvaškem okviru. Ni se ni zapiral v ozke okvire svojega poklica, marveč se je, kot mnogi slovenski izobraženci za njim, povsem vživel, lahko bi rekli asimiliriral, v hrvaško oz. zagrebško okolje/družbo ter aktivno sodeloval v kulturnem in političnem življenju Hrvaške.²⁸ Umrli je leta 1795 v Zagrebu.

*

V drugi polovici 18. stoletja so se tudi na Hrvaškem uveljavljale razne reforme, med drugimi tudi ukinitve jezuitskega reda leta 1773. Istega leta je na Hrvaškem prenehala tudi dejavnost jezuitskih gimnazij, ki so bile leto kasneje, ko so bile z zakonom *Allge-*

²⁶ Janko Barle piše, da je opravljal to delo do 1796.

²⁷ Gl. Zoran D. Nenezić, *Masoni u Jugoslaviji (1764-1980)*, Narodna knjiga, Beograd 1984, str. 87; Ivan Mužić v delu *Masoni u Hrvata (Masoni i Jugoslavija)*, II. izdaja, Split 1983, Verbege ne omenja, čeprav zelo podrobno oriše nastanek Draškovićeve lože Zur Klügheit (Prudentia).

²⁸ Peter Borisov, *Od ranocelnštva do začetka znanstvene kirurgije na Slovenskem*, Ljubljana 1977.

meine Schulordnung vključene v novoustanovljene državne šole. Zakon o enotnih državnih šolah je na Hrvaškem začel veljati šele 1777 z uvedbo t. i. *Ratio educationis*, ki je predvidel državni nadzor nad vsemi šolami in njihovim delom. Predpis je kot glavni učni jezik predvidel nemščino, madžarski in hrvaški oz. tedaj t. i. ilirski jezik sta ostala neobvezna predmeta. Pri šolski reformi na Hrvaškem so sodelovali tudi za to usposobljeni Slovenci, med temi tudi bivši slovenski jezuit dr. Anton Rajšp, pa slovenski pavlin Jože Bukovec, Franjo Kornik, in kasneje tudi reformator avstrijskega šolstva, Jože Spendou. Dr. Anton Rajšp²⁹ je bil sprva imenovan za prefekta, kmalu nato pa za ravnatelja varaždinske gimnazije, kjer je kot profesor fizike in nemškega jezika ostal do svoje smrti, leta 1786. O Rajšpu je imel Antun Cuvaj zelo dobro mnenje, saj ga je v svoji zgodovini šolstva na Hrvaškem³⁰ opisal kot zelo darežljivega in dobrega profesorja. Posebej znan je bil po tem, da je revnejšim dijakom priskrbel šolske knjige in, da je na svoje stroške gimnazijo opremil z napravami za fizikalne poskuse. Anton Rajšp, rojen 1739 na Ptuj, je bil prvi, ki je 1772 na Dunaju izdal slovnico nemškega jezika v hrvaško kajkavskem jeziku. Kot navaja Jembrih, lahko Rajšpovo slovnico štejemo kot »prvo tiskano kontrastivno gramatiko kajavskega in nemškega jezika«, ³¹ za katero pa se dolgo ni vedelo, kdo je bil avtor. Šele raziskave v 90. letih 20. stoletja so potrdile Rajšpovo avtorstvo.³² Za svoje delo in zasluge je bil leta 1782 imenovan za opata samostana Marije Čatarske.³³

Leta 1788 so razdelili zagrebško okrožje na pet okrajev (kotar), ki je vsak imel svojega vizitatorja. Nadzornik požeškega okraja je postal Slovenec Franjo Kornik,³⁴ sicer ravnatelj osnovne šole v Zagrebu. Franjo Kornik se je rodil v Radgoni, datum rojstva ni znan, umrl je 1807 v Zagrebu. Sprva je učiteljeval v Samoboru, pozneje v glavni narodni šoli v Zagrebu, kjer je bil 1803 imenovan za ravnatelja. Med hrvaškimi šolniki je bil zelo cenjen zaradi prevodov šolskih učbenikov v hrvaški jezik; tako je leta 1790 izdal knjigo »*Imen knjižica za gradske škole*«; istega leta je prevedel učbenik »*Kroatische Sprachlehre in kurzer zeit gründlich zu erlernen*«, ki je doživela tri izdaje, 1790, 1795 in 1810.

Na dekliški šoli v Zagrebu sta leta 1808 poučevali Kornikova žena Josipa Kornik in učiteljica Terezija Gregorčič.³⁵

Z nastopom cesarja Jožefa II. je bil tudi na Ogrskem oz. na Hrvaškem uveden enoten državni jezik, nemščina; istočasno z upravno centralizacijo so nadaljevali tudi s šolsko reformo, za katero je bil na Dunaju zadolžen Slovenec Jože Spendou³⁶, (rojen

²⁹ Narodna enciklopedija, Zagreb 1928, str. 791.

³⁰ Antun Cuvaj, *Gradja za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, Zagreb 1910.

³¹ Jembrih, *Prilog...*, str. 67.

³² Jembrih, *Prilog...*, str. 71.

³³ Antun Cuvaj, *Gradja za povijest...*, zv. 1, str. 467.

³⁴ *Znameniti i zaslužni Hrvati 925-1925*, Zagreb 1925, str. 141. Hrvati pišejo Kornik kot Kornig.

³⁵ Emilijan Lilek, *Slovenski v tujini službojuči šolniki*, Celje 1935.

³⁶ *SBL*, zv. X, Ljubljana 1967, str. 423-424.

1797 v Mošnjah, umrl 1840 v Kirnbergu), ki velja za reformatorja avstrijskega šolstva.³⁷ Spendou je potem, ko je končal študij filozofije, poslušal tudi pravo, kasneje pa se je odločil za teologijo in postal profesor cerkvene zgodovine. Leta 1791 je postal član dvorne komisije za osnovno šolstvo. Tudi po nastopu cesarja Franca I. leta 1792 je ostal v šolstvu, od leta 1807 kot vladni svetnik, in vrhovni nadzornik hrvaških šol. Na Hrvaškem je veljal in še vedno velja kot edini pravi reformator hrvaškega šolstva, ne le zaradi uvajanja novega oz. prenovljenega predmetnika, marveč zaradi uvajanja novih učnih metod, same organizacije šolstva, in predvsem zaradi drugačnega – povsem razsvetljskega – odnosa do učencev in dijakov. Spendou se je zavzemal za ukinitvev telesne kazni, za drugačen način spraševanja oz. izpitov, skratka, za humanejši in kolegialnejši odnos učitelja in učenca.³⁸ Spendou se je upokojil leta 1816 kot višji šolski nadzornik.

Jožef II., ki je vztrajal pri ločitvi cerkve od države in s tem posegel tudi v šolstvo, je odredil, da so morali bogoslovne predmete prepustiti cerkvenim šolam oz. semeniščem, tako da sta zagrebški akademiji ostali dve fakulteti, filozofska in pravna, priključili pa so ji tudi t.i. arhigimnazijo s petimi razredi.

Tudi Hrvaška je, tako kot slovenske dežele, z letom 1809 deloma postala sestavni del Ilirskih provinc, kjer je francoska oblast uvajala in izvajala svoje zakone in odredbe, ter si pridobila mnogo simpatizerjev, t. i. frankofilov. Med simpatizerji Francozov je bil tudi Josip Šporer, ki ga je francoska oblast postavila na mesto župana (maire) mesta Karlovac. Rodbino Šporer si »lastijo« tako Slovenci kot Hrvati. Ferdo Šišić je trdil, da Šporerji izvirajo iz Bribira.³⁹ Za ilirsko idejo, za idejo povezovanja vseh »Ilircev« in uvajanja skupnega jezika se je navdušil tudi Josipov sin, zdravnik, pisatelj in cenzor Jurij (Djura) Matija Šporer⁴⁰, rojen 1795 v Karlovcu. Jurij je osnovno šolo obiskoval v Karlovcu, v letih 1801 do 1804 je bil pri piaristih⁴¹ v Keszeku na Madžarskem. Študiral je filozofijo in medicino, na Medicinski fakulteti na Dunaju promoviral leta 1819, in imel tudi diplomu porodničarja. Po diplomi je sprva deloval v Karlovcu, do 1822, potem postal mestni in okrajni svetnik v Bakru, leta 1823 je bil tudi patricijski svetnik. S preselitvijo na Reko je postal prvi mestni fizik in več let okrajni fizik v Splitu.

Kot perspektivnega fizika so ga zaposlili v Celovcu, kjer je leta 1830 dobil mesto okrožnega fizika in ravnatelja porodnišnic; leta 1834 je postal ravnatelj babiške šole. V Celovcu je ostal vse do 1839 oz. 1840, ko so ga premestili v Ljubljano. Tu je postal gubernijski zdravstveni svetnik in protomedikus v Ljubljani. V Ljubljani je opravljal razna dela, med drugim je bil ravnatelj medicinsko-kirurškega študija in sanitetni referent. Po ukinitvi medicinsko-kirurške šole leta 1848 je pripravil peticijo za ustanovitev

³⁷ SBL, zv. X, Ljubljana 1967, str. 423.

³⁸ Leta 1805 je izšla njegova *Politische Schulverfassung der Deutschen Schule* kot knjiga vseh šolskih predpisov, ki je veljala tudi v Vojni krajini. Do leta 1844 je doživela devet ponatisov.

³⁹ Ferdo Šišić v svojem delu *O Šporerovim novinama. Literarno-historijska rasprava s priložima*, Zagreb 1912, trdi, da so Šporerji »podrijetlom iz Bribira u Hrvatskom Primorju« (str. 53).

⁴⁰ V SBL pod geslom *Šporer, SBL, zv. X, Ljubljana 1967, str. 426.*

⁴¹ Vrsta katoliških redovnikov, ki poučujejo mladino. Piarist: iz lat. Patres piarum scholarum, očetje pobožnih šol; francosko piariste.

medicinske fakultete v Ljubljani, ki pa so jo deželni stanovi zavrnil. Od tedaj pa do 1851 je čakal na ustrezno mesto v Zagrebu, ki ga ni dobil. Zato se je, začasno upokojen, leta 1851 preselil v okolico Opatije, kjer je do 1863 opravljal zasebno prakso v Opatiji, Kastavu in Veprincu ter zaposlen kot zdravnik tobačne tovarne avstrijskega Lloyda.

Šporer ni bil le zdravnik; zelo dejavno se je vključeval v hrvaško družbeno, predvsem kulturno in literarno delovanje, po prihodu v Ljubljano pa tudi v slovensko. Kot simpatizer poljskih nacionalnih gibanj po letu 1814, je začel razmišljati tudi o podobnem delovanju na Hrvaškem, zato ga mnogi uvrščajo med začetnike ilirskega gibanja na Hrvaškem, kot Gajevega predhodnika. Že v letu 1818 je začel izdajati list *Oglasnik Ilirski*, leta 1823 pa je pod psevdonimom Jura Matić izdal knjižico *Almanah Ilirski*,⁴² ki pa ni imel kakega posebnega uspeha oziroma odmeva. Po zgledu Ljudevita Gaja je skušal oblikovati nov univerzalni oz. enotni jezik za Slovence in Hrvate; v enem prvih poskusov, v »*Almanah Ilirski*«, je v predgovoru poudaril: »Medju perva zlamenja, izsvicsenje puksko spoznati, pismo, ko pravi iskaz sverhe, koju naroda jednog jezik dostignuo, nedoumno spada; kroz njeg svako znanje s hitrinom csudnovatom napriduje, vu njemu naroda celovitog mocs i kripost, terplenje i zvishenost svaka se najdje.«⁴³

Tudi v času bivanja v Ljubljani se je dejavno vključeval v takratno družbeno življenje. Postal je član Deželnega muzeja, od 1842 član Kmetijske družbe, leta 1843 je bil imenovan za dopisnega člana zdravniškega društva v Petrogradu. Kot rektor liceja v letih 1842, 1845 in 1848, kot ravnatelj Filharmoničnega društva je bil 1848 izbran v odbor Slovenskega društva v Ljubljani in postal njegov podpredsednik. Tudi v okviru Slovenskega društva je skušal uveljaviti »svoj« jezik, saj je v dogodkih leta 1848, zlasti po slovanskem kongresu v Pragi videl priložnost tesnejše povezave t.i. Ilircev.⁴⁴ Šporer je bil znan tudi kot velik zagovornik zahtev po ustanovitvi univerze v Ljubljani.

Dejavnost v Slovenskem društvu, ki je bilo ustanovljeno leta 1848 v Ljubljani, je bila za Šporerja priložnost, da je lahko pri dopisovanju z drugimi društvi uporabljal »svoj« jezik. Potem, ko so Hrvati pod vplivom češke Slovanske lipe, ki se je zavzela za zedinitev Slovencev s Hrvati, Slovence pozvali, naj kaj storijo za to, da »se savez taj naš pobratimski što prie uživotvori«, je v imenu Slovenskega društva leta 1712 zagrebškim kolegom, članom zagrebške Lipe,⁴⁵ odgovoril Šporer: »Štograd snaga i kripas i domoljubje vaše o narodnoj sjedinjenosti i zvešenosti tvara, i u našem sercu ljubezno se objavlja.

⁴² Reprint izšel leta 1990 v Karlovcu. Fran Petre v svoji monografiji *Poizkus ilirizma na Slovenskem* Šporerjeve dejavnosti ne omenja.

⁴³ *Pridgovor*, *Almanah Ilirski*, Zagreb 1823, str. 3.

⁴⁴ Še preden je bil imenovan za cenzorja, je leta 1844 nastopil proti natisu prve verzije Prešernove Zdravljice, kot cenzor pa je sodeloval z urednikom Novic, Janezom Bleiweisom, ki ga je podpiral tudi v prelomnem letu 1848. Morda je zato licenco čez dve leti izgubil.

⁴⁵ Organizacijo oz. društvo Slovanska Lipa so v času priprav na vseslovanski kongres leta 1848 v Pragi ustanovili češki radikalni demokrati. V obdobju od 1848/49 je imela Slovanska Lipa v slovanskih deželah monarhije že 32 podružnic. Zagrebška »Slovanska lipa na slovanskem jugu« je bila ustanovljena decembra 1848, prvo zborovanje so imeli 10.12.1848. Na tem zborovanju je Dragotin Kušlan predlagal, naj se poleg zagrebške ustanovijo še 3 Lipe, ena za Slovence, ena za Dalmatince in ena za Srbe. Predvsem pa so se zavzeli za tesne politične zveze s Slovenci in z vojvodino srbsko.

Ako poslovi naši i naši obziri o užjem savezu naroda raširenog dosada malo zaglave očividne dokazati mogoše, zato i kod nas – vjerujte – manja ni ljubav ni žudnja nije, u slobodi i jednačini narodskoj po zakonskih upravah napriditi. Da i o tome pridnie gospoditi okolnosti u nas nedopustiše, to vrimenah težoči i osebnoj nahodi, koje nas okružu, naložite. Uz to vjeru čverstu uzamite, da za narod slavjanski i njegove pravne za njegovu izobranost i diku mi raditi i živiti srečeno mislimo.«⁴⁶

Po povratku v Zagreb zaradi političnega delovanja in prepričanja ni mogel dobiti prave zaposlitve, zato se je umaknil v Opatijo, in tam nadaljeval z zasebno zdravniško prakso. Umrli je leta 1884 na Reki.

Po 1814 je Hrvaška postala ponovno v celoti sestavni del Habsburške monarhije. Oblast je dokaj hitro začela preurejati tudi šolstvo, med drugim tudi šolstvo v Vojni krajini. V karloškem generalatu je bil za ravnatelja šol leta 1822 imenovan Franjo de Paula Fras, rojen 1794 na Vranskem. Sprva je služboval v Glini, potem pa do upokojitve 1849 ostal cesarsko-kraljevi ravnatelj karloškega generalata. Fras je bil med hrvaškimi dijaki zelo priljubljen ne le zaradi svoje delavnosti, marveč tudi zaradi svoje pravičnosti in nepristranskosti. Fras se je dejavno vključeval tudi v mednarodna društva in nastopal na predavanjih.

S koncem Ilirskih provinc so začele na Hrvaškem delovati, poleg državnih, tudi druge, šole, npr. tudi židovske in dekliške, predvsem pa so posamezniki ustanavljali zasebne šole. Med ustanovitelji ene zasebnih šol v Zagrebu je bil tudi Slovenec Marko Grošl, rojen v Kapeli na Štajerskem. O Grošlu ni veliko znanega, znano je le, kar je o njem poročal Antun Cuvaj.⁴⁷ Grošl se je sprva šolal doma, v Kapeli, gimnazijo pa je obiskoval v Zagrebu. Želel je postati duhovnik, ker pa ni bil sprejet, se je odločil ustanoviti svojo zasebno šolo na Dolcu ob cerkvi Sv. Marije v Zagrebu. Zasebno šolo je vodil vse od 1830 do 1838, ko je postala javna oz. državna šola. Tudi potem je Grošl ostal ravnatelj šole, vse do 1863, ko so ga upokojili. Grošlova zasebna šola je pomenila temelj poznejši kaptolski osnovni šoli v Zagrebu.

Kljub koncu Ilirskih provinc se je tako na Hrvaškem kot na Slovenskem, predvsem na Štajerskem, ohranilo prepričanje, da je mogoče Slovincem, Hrvatom in Srbom nastopati enotno, sprva vsaj z enotnim, ilirskim jezikom. O tem sta na Hrvaškem največ razpravljala grof Janko Drašković in Ljudevit Gaj; Drašković s političnega in Gaj s kulturno-jezikovnega vidika. Na Slovenskem sta imela, predvsem Gaj, največ simpatizerjev v obmejnih pokrajinah, na Koroškem in Štajerskem, kjer je bila germanizacija najbolj očitna. Stanko Vraz je med »ilirce« prestopil 1837, ko se je preselil na Hrvaško in tam tudi ostal.⁴⁸ O Vrazu in njegovem delu so pisali številni slovenski znanstveniki, zato ga na tem mestu omenjam le kot enega tistih slovenskih izseljencev na Hrvaško, ki so v novi domovini našli takšno okolje in takšno ozračje, v katerem so lahko potrjevali svoje ideje.

⁴⁶ Fran Ilešič, *O slovensko-hrvatski zajednici 1848-49*, Bleiweisov zbornik, Matica Slovenska, Ljubljana 1909, str. 296.

⁴⁷ Antun Cuvaj, *Gradja...III*, str. 233-234.

⁴⁸ Fran Petre, *Poskus ilirizma pri Slovincih (1835-1849)*, Slovenska Matica, Ljubljana 1939.

Do leta 1848 oz. do uvedbe Bachovega režima 1849 oz. 1851 so se Slovenci za odhod na Hrvaško odločali predvsem iz pragmatičnih razlogov. Najprej so iskali ustrezno šolo, potem ustrezno delovno mesto, oz. delo, pri katerem so lahko uveljavili svojo strokovnost. Do začetka neoabsolutizma se je na Hrvaškem izselilo veliko slovenskih duhovnikov, nekaj manj zdravnikov in pravnikov; sprva ne veliko število učiteljev in profesorjev se je po letu 1849 skoraj podvojilo. Skoraj vsi slovenski izseljenci-intelektualci, ki so se v tem obdobju doselili oz. preselili na Hrvaško, so sodelovali pri vrsti dejavnosti – literarni, jezikoslovni, pedagoški – ki so v veliki meri vplivale in dvigale nacionalno zavest Hrvatov. Mnogi so se po končanem študiju ali med delom ali pa po upokojitvi, odločili ostati na Hrvaškem; mnogi so si tam ustvarili družino. Mnogi, predvsem tisti z družinami, so se povsem asimilirali in postali »pravi« Hrvati; za mnoge je znano, da so intimno ostali Slovenci, navzven pa so delovali v skladu z zahtevami, pričakovanji in interesi hrvaške družbe.

SUMMARY

EMIGRATION OF SLOVENE INTELLECTUALS TO CROATIA UP TO 1848

Irena Gantar Godina

The article is a survey of the Slovene intellectuals emigrating - from second half of the 17th Century up to 1848 - to Hungary within which Croatia was a separate unit. One of the crucial reasons for the Slovenes to leave their homeland was a severe shortage of schools, either secondary or higher and high schools. Apart from the fact that for many Slovenes, living nearer to Croatian lands, such as those from Lower Steyr, Bela krajina, Haloze, Bizeljsko, Gorjanci, Croatia was the nearest destination, it was also linguistically the closest destination to study. There they could attend grammar schools, enroled to higher and high schools, after 1874 also to the University of Zagreb. These Slovenes came voluntarily, especially after when successful Illirian movement began in Croatia; others were sent there by the state and church authorities, for example the priests, doctors and, after the reforms of educational system, also teachers and professors. Many Slovenes who have settled there, i.e. emigrated permanently, became honorable members of Croatian society; working there many of them participated a significant contribution to the rise of Croatian national consciousness, working on the development of Croatian language, literature, or general education. Many of them assimilated, particularly those who created their families there. Although many of them intimately remained Slovenes, yet they worked in accordance with the demands, expectations and interests of the then Croatian society.

Irena Gantar Godina, doctor of historical sciences, assistant professor and research adviser at the Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU in Ljubljana, Slovenia.